

УДК 340.1

ДОГОВІР ЯК ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ

О. М. КОМОРНИЙ,

*здобувач НДІ державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України,*

м. Харків

Досліджено договір як найбільш гнучку правову форму, що може опосередковувати найрізноманітніші по суті суспільні відносини, як соціально-правову систему та універсальну правову конструкцію. Розглянуто методологічне значення категорії «юридична конструкція» для розуміння природи договору, а також найбільш поширені підходи до суті договору.

Ключові слова: договір, юридична конструкція, юридична конструкція договору, договірне регулювання.

Договір наразі залишається найбільш гнучкою правовою формою (конструкцією), яка може опосередковувати найрізноманітніші по суті суспільні відносини. Договір як інструмент правового регулювання, поряд з традиційним застосуванням у сфері приватного права, у сучасних умовах застосовується й у сфері публічного права (публічно-правовий договір). У зв'язку з цим виникає потреба дослідити договір як універсальну правову конструкцію.

Проблеми договірних правовідносин останнім часом були предметом дослідження багатьох авторів, зокрема таких, як С. Алексєєв, В. Берназ, О. Добровольська, В. Іванов, Ю. Меркулова, В. Мілаш, М. Некрасов, С. Подоляк, Б. Пугінський, Ю. Серкова, І. Спасибо-Фатєєва, Ю. Тихомиров, О. Халабуденко, З. Юдін, Л. Явич та ін. Проте на сьогодні це питання все ж таки слід визначити як малодосліджене в контексті системного підходу до договору і його юридичних конструкцій, що обумовлює актуальність цієї статті як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Метою статті є розгляд договірної конструкції та проведення аналізу наукових поглядів із зазначеної проблематики.

Термін «юридична конструкція» є одним із найбільш поширених і активно використовуваних у дослідженнях правознавців. При цьому поняття і суть юридичних конструкцій розглядаються авторами з різних позицій, часто в нього вкладають різний сенс, проте думка про важливість цього ресурсу юридичної техніки часто збігається, що свідчить про актуальність усебічного аналізу юридичних конструкцій, виходячи зі специфіки механізму регулювання окремих інститутів права. Так, дослідник юридичних конструкцій А. Ф. Черданцев відзначає, що «одні автори ототожнюють юридичну конструкцію з логічною дедукцією, інші – з граматичною конструкцією, з визначенням понять, треті – з теоретичним положенням, четверті – із способом регулювання суспільних відносин» [12, с. 238].

При цьому важливий не тільки склад і характеристика елементів конструкції договору: враховуючи системний характер юридичної конструкції, неприпустимо абстрагуватися від питань взаємозв'язку між цими елементами, що часто призводить до розбалансування прав, обов'язків і відповідальності. Різноманітність договорів у сфері правового регулювання диктує специфіку щодо юридичних конструкцій відповідних договорів.

Таким чином, не дивлячись на те, що юридична конструкція є доктринальним засобом, даний інструмент юридичної техніки носить яскраво виражений прикладний характер. Як зазначає Ю. Серкова, юридична конструкція договору, що відповідає основоположному правилу системності, дозволяє знизити ризики проблематики в закріпленні характеру прав і обов'язків і підсилити правовий захист сторін [10, с. 67].

Як зазначалося, до сих пір у науковому співтоваристві не виробилося єдиного уявлення про такий правовий феномен як юридична конструкція, зокрема, юридична конструкція договору. Більшість учених визначають юридичну конструкцію як засіб юридичної техніки, засіб конструювання права, специфічну побудова прав, обов'язків і відповідальності в тексті нормативного

акта або іншого джерела права. Юридична конструкція розглядається також як ідеальна модель регульованих правом відносин. Не вдаючись до дискусії, візьмемо за основу розуміння юридичної конструкції як правової моделі поведінки суб'єктів відповідних відносин.

Щодо поняття договору, то слід зазначити, що договір є складною соціально-правовою системою і досить складним явищем, яке має декілька аспектів розуміння: а) правовідносини; б) юридичний факт; в) документ, який засвідчує факт укладення договору; г) юридична конструкція, що опосередковує суспільні відносини. При розгляді договору як правовідносини слід сконцентрувати увагу на його юридичному змісті.

Існуючий у римському праві погляд на договори (*contractos*) дозволяв розглядати їх з трьох точок зору: як основу виникнення правовідносин, як власне правовідносини, що виникають з цієї основи, й навпаки, як форму, котру відповідні правовідносини приймають [3, с. 14].

Зазначене багатозначне уявлення про договір з певними змінами практично реалізовано в чинному законодавстві України та в цивільних кодексах інших країн. Договір (в англійській доктрині та практиці) – обіцянка (*promise*) або низка обіцянок, за порушення яких право встановлює санкцію, що свідчить про наявність у кредитора права на позов. Договір (у доктрині та практиці США) – зобов'язання двох або більше сторін, яке визнається законом як обов'язкове через застосування санкцій у випадку його порушення і в Єдиному торговому кодексі США договір – це правове зобов'язання, що впливає з угоди сторін. Договір (у німецькій доктрині) – узгоджене між партнерами регулювання правових відносин, двостороння угода, в якій як мінімум два узгоджених волевиявлення спрямовуються на досягнення правового результату; досягнуте двома чи більше особами погодження волі про досягнення правового результату [13, с. 223]. За визначенням дослідника О. Беляневича з точки зору сучасного погляду на договір, як на вид соціальної взаємодії (спільний акт його учасників, засіб комунікації суб'єктів) [1, с. 27]

універсальними визначеннями договору залежно від обраного ракурсу дослідження є такі:

– договір як дво- або багатостороння угода/домовленість, яка слугує підставою виникнення відносин, за якими визнається правовий (юридичний) характер;

– договір як зобов'язання, тобто абстрактна модель правовідношення, в якому управомоченій особі протистоїть обов'язок іншої особи до відповідальної поведінки [6, с. 193-194].

Як слушно зазначає С. Погребняк, договір може конституювати, вводити до правової системи та зовнішньо фіксувати як норми права, так і індивідуальні автономні рішення суб'єктів права. Саме на цьому ґрунтується відоме розрізнення між нормативними та індивідуальними договорами; отже, договір може належати як до нормативних, так і до індивідуальних актів. У першому випадку він був визначений як особливий різновид нормативно-правового акта, у другому – як різновид акта реалізації прав та обов'язків. Це дозволяє характеризувати договір як правочин у філософсько-правовому сенсі [8, с. 22].

Основними характеристиками договору як правового акта є його суб'єктний склад, зміст, форма, юридична конструкція і правовий режим. Так, суб'єктний склад договору утворюють сторони договору, а в окремих випадках також особи, що виступають на стороні договору. Зміст договору є вольовою моделлю регульованих договором відносин (поведінки), утвореною зафіксованими в договорі умовами (первинними логічно завершеними елементами змісту договору). Форму договору можна визначити як форму (засоби, способи) вираження або засвідчення волі сторін укласти договір і його змісту. Юридична конструкція договору є побудовою змісту договору, яка визначається складом і взаємозв'язком елементів змісту договору та обумовлює, нарівні з іншими факторами, приналежність договору до певного виду (типу). У свою чергу, правовий режим договору є сукупністю правових положень, установлених щодо договору, зокрема положень, що визначають порядок його укладення, дії, зміни, припинення, а також форму і зміст договору

(договірних правовідносин). Правовий режим конкретного договору може бути визначений як однією, так і двома чи більше галузями права [5, с. 20-21].

У цьому зв'язку юридична конструкція договору зазвичай розглядається як загальноправова конструкція, а відповідно галузевий договір характеризується певною галузевою специфікою відповідно до різновиду договору.

Оскільки договір позиціонується як юридична конструкція, він має певну внутрішню єдність його складових елементів і системні зв'язки, порушення яких може призвести до колізій у теорії права.

Відповідно, завданням законодавця в процесі вдосконалення нормативних правових актів є побудова таких правових конструкцій, які відповідали б правилам логіки та вимогам законодавчої техніки. Крім того, галузеві юридичні конструкції мають ще одну системоутворюючу ознаку: вони повинні вписуватись у структуру всієї галузі, мати єдине значення для нормативних правових актів, що регламентують той або інший вид суспільних відносин. У зв'язку з цим доречним є зауваження В. Чевичелова: «Одне з важливих методологічних завдань, яке вирішується за допомогою юридичних конструкцій, полягає в забезпеченні композиційної узгодженості як всередині окремого нормативного правового акта, так і в системному аспекті між декількома правовими актами» [11, с. 12].

3. Юдін у договорі як універсальному регуляторі суспільних відносин вбачає наявність таких загальних елементів: 1) вільне волевиявлення; 2) згоду (домовленість) сторін за усіма істотними аспектами договору; 3) рівність сторін у договірних відносинах; 4) юридичні гарантії виконання договорів; 5) оплатний (за загальним правилом) характер дій сторін у вирішенні передбачених завдань; 6) взаємну відповідальність сторін за невиконання прийнятих обов'язків [14, с. 9].

Г. Дерев'янка вважає, що обов'язковими елементами договору (які у даному дослідженні одержали назву базових системо утворюючих) є: угода сторін; спрямованість угоди на досягнення відповідного правового результату;

свобода вираження волі сторін [4, с. 3]. Б. Пугінський визначає договір як юридичний засіб організації конкретних зв'язків суб'єктів шляхом встановлення їх учасниками взаємних прав та обов'язків, виконання яких спирається на державний примус [9, с. 144]. Як зазначає В. Мілаш, договір є багатогранним правовим феноменом, який одночасно виступає актом правовстановлення (у ньому виявляється автономія волі сторін щодо врегулювання їх взаємовідносин на власний розсуд у межах, дозволених законом – індивідуальне правове регулювання) та актом правореалізації (в таких її формах, як додержання, виконання та використання). Отже, обов'язковим елементом договірної конструкції є акт згоди, який поєднує волю його учасників щодо встановлення, зміни або припинення їх взаємних прав та обов'язків у межах, окреслених законом, завдяки чому між ними утворюється правовий зв'язок [7, с. 153].

Господарський кодекс України (далі – ГК України) розглядає господарський договір як угоду (ст. 174). Із загальної теорії держави і права відомо, що тільки юридичні факти (як і правосуб'єктність) є необхідною умовою виникнення, зміни або припинення правовідносин. Тобто тільки угода як правомірна дія може бути правоутворюючим юридичним фактом з юридичними наслідками. Згідно з п. 1 ст. 180 ГК України зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства.

Традиційно умовами дійсності договорів як різновиду угод/правочинів вважаються: 1) можлива і дозволена мета; 2) належне волевиявлення; 3) свідома та вільна воля; 4) належна правосуб'єктність сторін [2, с. 203]. А змістом договору є сукупність його умов, визначених сторонами або законом.

На думку В. Мілаш, загальноправова конструкція договору в найбільш узагальненому вигляді становить систему, яка утворюється з таких елементів: 1) згоди щодо встановлення, зміни або припинення взаємних прав та

обов'язків; 2) змісту договору як сукупності прав та обов'язків, зовнішньою формою вираження яких є договірні умови; 3) сторін договору як суб'єктів, що досягли згоди; 4) мети договору як форми усвідомлення інтересів, що реалізуються за його допомогою. Названі сутнісні елементи договірної конструкції виконують інтегративну функцію, оскільки дають змогу: 1) кваліфікувати ті чи інші суспільні відносини як договірні; 2) ідентифікувати ту чи іншу галузеву договірну конструкцію (саме вони віддзеркалюють специфіку відносин, підданих правовому впливу); 3) сформулювати юридичне поняття договору, трансформуючись у його істотні ознаки. Ці елементи наповнюються специфічним змістовим навантаженням залежно від того, яку сферу впорядковує договір. Усі галузі права, де застосовується категорія «договір», вносять до неї певні особливості, свою специфіку, однак сутність договору при цьому залишається незмінною: договір – це акт згоди сторін про встановлення у межах, окреслених законом, їх взаємних прав та обов'язків, який здійснюється ними з певною метою (цілями). Нині ціла низка галузей, підгалузей права (цивільне, сімейне, трудове, господарське, адміністративне, міжнародне тощо) має у своєму правовому інструментарії означений правовий засіб, а самі договірні відносини стали популяризованим предметом теоретичних досліджень, проведення яких є актуальним та має велике теоретичне і практичне значення [7].

На нашу думку, розглядаючи правовий договір як соціально-правову систему можна визначити такі головні компоненти, пов'язані між собою функціональними зв'язками (формами реалізації права): умови договору, сторони договору, угода, зобов'язальні правовідносини, правова мета договору.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що проблема створення загального поняття та загальної теорії договору поступово почала досліджуватися як загальнотеоретична. Відповідно договір треба розглядати як нормативно-правову модель, що складається з компонентів-елементів системи (сторін договору, істотних умов договору, угоди сторін, зобов'язальних правовідносин, правової мети договору), поєднаних між собою функціональними правовими

зв'язками (нормами реалізації права). У цьому аспекті дослідження договору дозволить зрозуміти правову природу даного явища, а також підвищити ефективність правового регулювання відносин у всіх сферах, в яких вони застосовуються.

Список літератури:

1. *Беляневич О. А.* Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : моногр. / О. А. Беляневич. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
2. *Беляневич О. А.* До питання про недійсність господарських договорів / О. А. Беляневич // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 200–206.
3. *Брагинский М. И.* Договорное право. Книга первая: Общие положения. – Изд. доп., стереотип. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 2002. – 848 с.
4. *Деревянко Г. Ф.* Договор : [лекция для студентов] / Г. Ф. Деревянко – Новосибирск : Центрсоюз, 1966. – 189 с.
5. Договір як універсальна правова конструкція : моногр. / А. П. Гетьман, В. І. Борисова, О. П. Євсєєв та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. – Х. : Право, 2012. – 432 с. – (Серія «Харківська правова школа»).
6. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
7. *Мілаш В. С.* Про сутнісні елементи юридичної конструкції «договір» / В. С. Мілаш // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 4. – С. 146–156.
8. *Погребняк С.* Договір: загальнотеоретичне розуміння / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 10/2011. – № 4. – С. 17–28.
9. *Пугинский Б. И.* Правовая экономика: проблемы становления / Б. И. Пугинский, Д. Н. Сафиуллин. – М. : Юрид.лит., 1991. – 240 с.
10. *Серкова Ю. А.* Понятие юридической конструкции и его методологическое значение в исследовании правовых систем / Ю. А. Серкова // Юридический мир. – 2013. – № 7(199). – С. 64–67.
11. *Чевычелов В. В.* Юридическая конструкция: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Чевычелов. – Н. Новгород, 2005. – 180 с.
12. *Черданцев А. Ф.* Толкование права и договора : учеб. пособие / А. Ф. Черданцев. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 381 с.
13. *Шимон С. І.* Цивільне та торгове право зарубіжних країн: курс лекцій : навч. посіб. / С. І. Шимон. – К. : КНЕУ, 2006. – 239 с.
14. *Юдін З. М.* Тлумачення договору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / З. М. Юдін ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса : [б. и.], 2004. – 19 с.

Коморный А. Н. Договор как юридическая конструкция.

Договор исследован как наиболее гибкая правовая форма, регулирующая разные по сути общественные отношения, как социально-правовая система и универсальная правовая конструкция. Рассмотрено методологическое значение категории «юридическая конструкция» для понимания природы договора, проанализированы наиболее распространенные подходы к сущности договора.

Ключевые слова: договор, юридическая конструкция, юридическая конструкция договора, договорное регулирование.

Komorniy O. M. The treaty as a legal construction.

The article analyzes the treaty as the most flexible legal form, regulating a wide variety of essentially public relations. The author considers the agreement as a socio-legal system and

universal legal structure. In the article is considered methodological significance category legal structure for understanding the nature of the treaty, as well as are analyzed the most common approaches to the essence of the treaty .

Key words: the treaty, legal structure, legal construction of a treaty, contractual regulation.

